

RADİKALLAŞMA: HAL, YOXSƏ PROSES?

*Mehman İSMAYILOV,
Mənəvi Dəyərlərin Təbliği
Fondunun icraçı direktoru,
İlahiyyat üzrə fəlsəfə doktoru*

AÇAR SÖZLƏR: radikalizm, model, terror, proses.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: радикализм, модель, терроризм, процесс.

KEY WORDS: radicalism, model, terror, process.

Radikalizm hərfi mənada istənilən islahat fəaliyyətində güzəştəz şəkildə sonunadək getmək, köklü dəyişikliklərə və tam nəticələrə nail olmaq deməkdir [1, s. 8]. Radikal sözünün bir mənəsi də hər hansı hissənin ifrat yönünü dəstəkləmək və ya onun həyata keçirilməsində rolu olmaq deməkdir. Bu mənada radikal ekstremistin sinonimi, mötədilin (moderate) antonimidir.

Ümumiyyətlə, radikalizm sözü dar və geniş olmaqla iki mənada işlənir. Dar mənada radikalizm hədəfə çatmaq üçün şiddət və ya gücdən istifadəyə razı olmaq, yaxud bunlardan istifadə etməkdir. Geniş mənada radikalizm isə cəmiyyətdə köklü dəyişikliklər tələb etməkdir. İstər bu dəyişikliklər demokratiyaya uyğun olsun-olmasın, güc tətbiq edilərək və ya güc tətbiq olunmadan həyata keçirilsin – [2, s. 12]. Radikallaşma müəyyən siyasi və ya ideoloji düşüncə sistemi çərçivəsində ola biləcəyi kimi, dini, irqi, mədəni, yaxud iqtisadi mənfəət çərçivəsində də ola bilər.

Dini radikalizmə gəldikdə isə o, özündən olmayan dini qruplara qarşı barışmaz mövqə tutan, başqalarına qarşı fiziki və ya mənəvi güc tətbiq edən, yaxud radikalizmin ən şiddətli növünü təşkil edən terrorist qrupların fəaliyyətlərinə şamil edilir [3].

Radikallaşma “yuxarıdan aşağıya (top down) və ya “aşağıdan yuxarı (bottom-up)” olur. Yuxarıdan aşağıya radikallaşma bir radikal qrupun təşkilatlı şəkildə “yeni üzvlər cəlb etmə kampaniyası”dır. Aşağıdan yuxarıya radikallaşma isə fərdlərin, yaxud kiçik qrupların radikal hisslərə, inanclara sahib olması və bundan sonra radikal qruplarla əlaqəyə keçməsidir.

Radikallaşma bir gündə baş vermir. Əvvəllər terrorizm sahəsindəki araşdırmalar, əsasən, fərdi cəhətlər üzərində aparılırdı, terrorizm fərdi və psixi anormalılıqla əlaqələndirilirdi. Bu cür yanaşma tərzini artıq tərək olunub. Günümüzdə terrorizm bir “hal”, “durum” kimi yox, dinamik “proses” kimi tədqiq olunur [4, s. 24]. Radikallaşma mövzusunda aparılan tədqiqatlarda şiddətə, terrora bulaşan insanların nə düşündükləri, nə üçün bu cür düşünməyə başladıkları və necə oldu ki, düşüncə mərhələsindən əməli fəaliyyətə, nəzəriyyədən praktikaya keçdikləri araşdırılır. Bu araşdırmaların çoxluğu “bütün radikal əqidələrin terrorizmin qarçısı” olduğu mənasına gəlməməlidir.

Radikalizm çox zaman terrorizmlə səhv salınır. Radikal düşüncələrə sahib bir çox insan heç də terror hadisələrində iştirak etmir və ya terroristlərin əksəriyyəti heç də çox dərin ideologiyaya sahib olmurlar və ya hər hansı bir əhəmiyyətli düşüncədə radikallığa meyilli deyillər. Onda belə bir nəticəyə gələ bilirik ki, radikallaşma insanı terrorizmə aparması ehtimalı olan yollardan biridir. Ancaq bu ora aparın tək yol deyildir [2, s. 37-62].

Radikalizmlə terrorun və ya hər hansı bir şiddətin eyni olmadığını göstərən başqa bir dəlil PEW və Gallup kimi tədqiqat mərkəzlərinin keçirdiyi sorğuların nəticəsidir. Belə ki, onların keçirdikləri sorğu nəticəsində aydın olmuşdur ki, təxminən 7% (təqribən 100 milyon) müsəlmanın cihada simpatiyası var.

Lakin bunların yalnız bir neçə min nəfəri terror hadisələrində iştirak edib [4, s. 22].

Yuxarıdakı fikirləri təhlil etdikdə belə bir nəticə ortaya çıxır: radikallaşma insanların ifrat siyasi, sosial, yaxud dini fikirlər və əməlləri mənimsəməyə başladığı fərdi, ictimai və ya kütləvi prosesin adıdır [5, s. 209].

Radikallaşma modelləri

Ümumiyyətlə, araşdırmalar nəticəsində belə qənaət hasil olub ki, radikalizm fərdi və xarici amillər arasındakı qarşılıqlı təsirlənmə prosesinin davam etməsidir. Ekspertlər radikalizm prosesinin bir neçə modelindən bəhs edirlər. Mərhələlərə, hadisələrə əsaslanan bu modellər müxtəlif insanların ifrat ideologiyalara, radikalizmə yönəlmələrinin səbəblərini başa düşməyə yardım edir.

Bu modellərin ən tanınmışlarından biri cihadçı radikalizmdir. Radikalizmin bu modeli 4 mərhələdən ibarətdir: 1) Pre-radicalization – radikallaşma ərafəsi və ya ön radikallaşma. 2) Self-identification – eyniləşmə və ya oxşatma. Yəni, artıq fərdlər sələfi ideologiyasını araşdırmağa başlayır və bu ideologiya tərəfdarlarını özlərinə yaxın bilirlər. 3) Indoctrination – aşılma, mənimsəmə. Bu mərhələdə artıq radikallaşan şəxs öz inancını gücləndirir. 4) Jihadization – cihad. Son mərhələdir. Burada artıq şəxslər cihad üçün öz borclarını verməyə hazırdırlar [4, s. 24].

Preçt də buna bənzər bir model irəli sürür: 1) Radikallaşma ərafəsi və ya ön radikallaşma. 2) Dəyişmə, əqidəsini dəyişmə və radikal dini kimliyə bürünmə. 3) Aşılma, mənimsəmə və qrupla əlaqələrin artması. 4) Terrora iştirak [4, s. 24].

Radikallaşmanın başqa bir modeli isə Borumun irəli sürdüüyü modeldir. Borum bu modelə “psixoloji səyahət” adı verir. Hansı ki, bu səyahət fərdlərin şiddəti, terroru haqlı çıxaran ideologiyaları qəbul etmələri ilə başlayır. Bu proses də dörd mərhələdə baş verir. Birinci mərhələdə fərdlər məmnun qalmadıqları vəziyyətlə üzləşirlər. Daha sonra onlar bu vəziyyətlərini özlərinə daha münasib gördüyü insanlar və qruplarla birgə hərəkət edə biləcəkləri şəraitlə müqayisə edir və özlərinin o andakı şəraitini, yaxud halını ədalətsiz sayırlar. Eyni zamanda, bu mərhələdə digər insanlar da onları aşağılamağa və ayıblamağa başlayırlar. Burada artıq üçüncü mərhələ başlayır. Həmin insanlar düşükləri hala görə digərlərini günahkar görür və onlara qəzəblənirlər. Bu aşağılanan, ayıblanan insanların mənfi stereotipləri artıq formalaşır və bu, bütün qrup üzvlərinə sirayət edir. Qarşı tərəf “şeytan”laşdığı üçün şiddətdən istifadə legitimləşir [2, s. 7-10].

Radikallaşma prosesinin digər bir modelinin irəli sürülməsi (forması) Viktroviçə məxsusdur. O da bu prosesi 4 mərhələyə bölür: 1) İdrak, dərkətmə, zehni hazırlıq. 2) Din arayışı. 3) Şəkillənmə, formalaşma, çərçivəyə salınma. 4) İctimailəşmə. Zehni baxımdan hazır hala gəlmə, əsasən, işini itirmə, diskriminasiya və s. bu kimi böhranlarla üzləşmə nəticəsində baş verir. Bu vəziyyət fərdin radikal dini qruplara qoşulması üçün əlverişli şərait yaradır. İkinci mərhələdə din arayışı fərdi dini inanca istiqamətləndirir. Bu arayış fərdin dünyagörüşünü ekstremist qrupların dünyagörüşünə meyillənməsinə gətirib çıxarır. Onların dünyagörüşü ilə tanış olan şəxs artıq üçüncü mərhələyə (Framing) keçmiş sayılır. Bu mərhələdə qarşı tərəfin dünyagörüşü ona daha uyğun gəlir. Son mərhələdə isə ictimailəşir, həmin qrupa qoşulur və onların ideologiyasına sarılır.

Radikallaşmanın əsas səbəbləri

Borum radikallaşmanın səbəblərini üç nəzəriyyə ilə izah edir: sosial hərəkətlilik (Mobilizasiya); sosial psixologiya; dəyişmə (əqida, din).

Sosial mobilizasiya nəzəriyyəsi radikalizmi ictimai, mədəni, siyasi və iqtisadi sferadakı sosial

proseslərlə izah edir. Cəmiyyətdə ictimai prosesin sürətlənməsi insanlarda digər ictimai statuslara çıxmaq üçün bərabər imkanlara sahib olduqları qənaəti yaradır. Bu qənaətin hakim olmadığı cəmiyyətlərdə ümitsizlik, inamsızlıq, nifrət ortaya çıxır [2, s. 16-19].

Sosial psixologiya nəzəriyyəsi, əsasən, insanlar arasındakı münasibətlərlə, konfliktlərlə, sövdələşmələrlə bağlıdır. Sosial psixologiya fərdlərin digər fərd və ya qruplarla münasibətlərinin onların düşüncə, hiss və davranışlarına necə təsir etdiyini anlama təşəbbüsüdür. Yəni ictimai şərtlərin insanlara təsirlərini araşdırır. Bu nəzəriyyə qruplar arasında yaranan konflikt və dinamikaya dərinləndirən nəzər salmağa yardım edir. Onun sayəsində qrup daxilindəki ifrat halları görmək mümkün olur. Qrup qərarları fərdin qərarlarını üstələyir və onun davranışlarını formalaşdırır. İnsanlar belə qruplara ona görə can atırlar ki, onlar üçün bu qruplarda stimül və mükafat vardır. Həm də fərdlər qruplara qoşulmaqla öz fəaliyyətindəki cavabdehlikdən qaçırırlar [2, s. 20-22].

Dəyişmə nəzəriyyəsi inanc və ideologiyaların transformasiyasında kollektiv hərəkətdən daha çox fərdi proses üzərində durur. Luis Rembo bu nəzəriyyənin 7 mərhələdən ibarət olduğunu deyir:

- 1) Kontekst – dəyişmə prosesini tənzimləyən mədəni, tarixi, siyasi, ictimai faktorları əhatə edir. Hansı ki, bu faktorlar bu prosesi ya sürətləndirir, ya da yavaşladır.
- 2) Böhran – fərdi və ya ictimai böhranın səbəb olduğu durum.
- 3) Axtarış (Quest) – böhranla birgə sürətlənən, böhranlı vəziyyəti (halı) düzəltmək üçün həll yolu axtarma prosesidir.
- 4) Qarşılaşma (Encounter) – arayış içində olan fərdlə onun mənəvi seçimi və ya bu seçimi təklif edən arasındakı ilk əlaqə.
- 5) Qarşılıqlı əlaqə (Interaction) – arayışda olanla ona təklif edən arasındakı mübadilə.
- 6) Öhdəlik (Commitment) – iki mühüm ünsürü əhatə edir. Birinci ünsür dinə sədaqəti göstərən qərarlar, ikinci ünsür isə fərdin statusunu möhkəmləndirən və hərəkətin bir parçasına çevirən öhdəlik.
- 7) Nəticələr (Consequences) – bunlar fəaliyyətlərin effektləri, inanc yolundakı qərar və öhdəliklərdir [2, s. 22-25].

Ümumiyyətlə, radikalizmi, xüsusilə də dini radikalizmi doğuran bir çox səbəb mövcuddur ki, onları belə sıralamaq mümkündür: qloballaşma (xüsusilə də iqtisadi qloballaşma); ənənəvi cəmiyyətlərin zəifləməsi; təhsilin aşağı səviyyədə olması; kollektiv əməkdaşlığın yetərsizliyi; sosial-iqtisadi məhrumiyyətlər; ictimai qınaq; müstəmləkə siyasəti kimi sosial amillər.

“Şəbəkə nəzəriyyəsi” adlandırılan nəzəriyyəyə görə isə radikallaşmanın əsas səbəblərindən biri “Facebook”, “Twitter” və s. sosial şəbəkələrdir. Fərqlənmək, seçilmək, nüfuz və sosial status qazanmaq kimi ehtiyaclar, meyillər, arzular da radikalizmin meydana gətirən səbəblər hesab olunur [4, s. 28-29].

ƏDƏBİYYAT

1. Anar Əlizadə. Radikalizm: siyasi-dini aspektdə, Dini Radikalizm: Tarixi, yaranma səbəbləri və fəsadları. Bakı: “Nəşriyyat XXI” MMC, 2016.
2. Randy Borum. Radicalization into Violent Extremism I: A Review of Social Science Theories. Journal of Strategic Security, Volume 4, Number 4, 2011.
3. G.Vurmo. B.Lamalları. A.Papa. E.Dhëmbo. Religious Radicalism and Violent Extremism in Albania. Oxford English Dictionary, “Extremist” Noun, and “Radical” Noun and adjective September 2009. Tirana: IDM, 2015.
4. Süleyman Erdem. Cihatçılar: El Kaide və İŞİD`e Katılanların Hikayesi. İstanbul: Yakın Plan Yayınları, 2016.
5. Quintan Wiktorowicz. Joining the Cause: Al-Muhajiroun and Radical Islam. Yale University, 2004.

Мехман Исмайлов

РАДИКАЛИЗМ: СОСТОЯНИЕ ИЛИ ПРОЦЕСС

РЕЗЮМЕ

Исследования темы радикализма, раньше основывались на более разнообразных особенностях. То есть его разъясняли с человеческой точки зрения. Но исследования последних времен показывает, что разъяснение радикализма только с человеческой точки зрения не правильно и показывает, что он является общественным и массовым процессом. В этой статье мы держим путь начиная со стороны точки зрения наших социологов и попытаемся объяснить вам модели и причины возникновения радикализма, а также объяснить как совладать радикализмом, не как «состоянием», а как «процессом».

Mehman İsmayilov

RADICALIZATION: CONDITION OR PROCESS

SUMMARY

Studies on radicalism, previously, had been focused on individual features. So, it was mainly explained from a personal point of view. However, recent studies have shown that the very individual interpretation of radicalism is inaccurate, but radicalization is a personal, public and mass process. In this article we will explain the reasons for radicalism and radicalization, and explain how radicalism is treated as a “process” rather than a “case”, based on views in sociology of religion on this issue.